

Универзитет у Београду, Филозофски факултет –
Одељење за психологију, Београд

DOI 10.5937/kultura1442302P
УДК 316.723:003.6.079
316.644:003.6.079(497.11)
оригиналан научни рад

ОДНОС БЕОГРАЂАНА ПРЕМА РАЗЛИЧИТИМ ВРСТАМА ГРАФИТА

Сажетак: *Графити представљају специфичан вид комуникације младих у урбаним срединама. У питању је веома хетерогена појава, чији се неки облици граниче са уметношћу док други остају у домену вандализма. Истраживање је експлоративног типа и има два основна циља – испитивање процене Београђана о заступљености различитих врста стилизованих и нестилизованих графита на различитим локацијама у граду и утврђивање односа Београђана према графитима и њихове процене прикладности различитих локација за цртање и писање графита. Пригодни узорак од 100 Београђана попунио је екстензивну анкету. Резултати показују да су нестилизовани графити опажени као заступљенији од стилизованих, док је однос према стилизованим графитима значајно повољнији него према нестилизованим. Овај налаз може се објаснити мањим трудом који је потребно уложити у стварање нестилизованих графита, а који пак води њиховој нижој естетској вредности. Одређени јавни простори – зидови који окружују објекте, подземни пролази, надвожњаци и мостови – који се перципирају као најисписанији графитима, уједно се сматрају и најприкладнијим за ову врсту активности.*

Кључне речи: *графити, врсте графита, Београдски графити, процене заступљености, однос према графитима*

Увод¹

Појам и порекло графита

Реч графит потиче од италијанске речи „graffiato” што значи изгребано, гребане, а односи се на све што може бити исписано, нажврљано, осликано, урезано или изгребано на јавној, видљивој површини. Средства којима се могу правити графити укључују оловке, фломастере, креду, спреј, фарбе, као и оштре предмете којима се траг урезује на жељену површину.²

Порекло графита може се пронаћи у веома давној прошлости, почевши од зидова пећина које су праисторијски људи осликавали, преко графита у старом Египту и Помпеји.³ Данас је тешко пронаћи урбану средину у којој графити нису присутни, а у последње време све више се јављају и у руралним пределима где их раније скоро уопште није било.⁴

Графити представљају специфичан, алтернативни вид комуникације којем углавном прибегавају младе особе и припадници одређених супкултура.⁵ Овај вид комуникације аутору обезбеђује анонимност, потпуну слободу изражавања (одсуство цензуре) и истовремено могућност преношења жељене поруке великом броју људи (потенцијално свима који пролазе поред локације на којој се графит налази), што младима који су често у сукобу са официјелним друштвом може бити

1 Рад је настао у оквиру пројекта број 179018 Института за психологију Филозофског факултета у Београду. Пројекат финансира Министарство образовања и науке Републике Србије.

2 Klingman, A., Shalev, R. and Pearlman, A. (2000) Graffiti: A creative means of youth coping with collective trauma, *The Arts in Psychotherapy* Vol. 27, No. 5, USA: Elsevier, p. 299-307; Spocter, M. A. (2004) This is my space: Graffiti in Claremont, Cape Town, *Urban Forum* Vol. 15, No. 3, Republic of South Africa: Springer, p. 292-304.

3 Othen-Price, L. (2006) Making their mark: A psychodynamic view of adolescent graffiti writing, *Psychodynamic Practice* Vol. 12, No. 1, United Kingdom: Taylor & Francis Online, p. 5-17.

4 Hagen, C. A., Ender, M. G., Tiemann, K. A. and Hagen, C. O. (1999) Graffiti on the Great Plains: A social reaction to the Red River Valley flood of 1997, *Applied Behavioral Science Review* Vol. 7, No. 2, USA: Elsevier, p. 145-158.

5 Halsey, M. and Young, A. (2002) The meanings of graffiti and municipal administration, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology* Vol. 35, No. 2, Australia: Sage, p. 165-186; MacGillivray, L. and Curwen, M. S. (2007) Tagging as a social literacy practice, *Journal of Adolescent and Adult Literacy* Vol. 50, No. 5, USA: International Reading Association, p. 354-369; Young, A. (2010) Negotiated consent or zero tolerance? Responding to graffiti and street art in Melbourne, *City* Vol. 14, Nos. 1-2, United Kingdom: Taylor & Francis Group, p. 99-114.

посебно привлачно.⁶ Извесни аутори сматрају да све форме графита, самим својим настајањем, представљају врсту бунта против устаљених норми и правила понашања.⁷ Неки од цртача наводе да су елементи опасности и налет адреналина који прате цртање графита оно што их привлачи овој активности, јер су ризик од хватања у недозвољеној активности и притисак да се она што пре заврши увек присутни.⁸

Врсте графита

Најгрубља подела графита разликује пажљиво планиране и створене „уметничке графите” који наликују муралима и „вандализујуће графите” који укључују стилизоване и нестилизоване потписе и приватне и политичке слогане.⁹ Уколико врсте графита посматрамо у развојном контексту цртача, први стадијум представљају једноставни и једнобојни стилизовани потписи (енгл. *tags* - тагови), следе стилизовани натписи са исцртаним ивицама слова (енгл. *throw-ups*), а финални стадијум чине графити уметничка дела (енгл. *pieces*).¹⁰ А. Југовић графите према начину исказивања дели на записе, цртеже, мурале, знакове, симболе или њихову комбинацију, а по садржају на идеолошке, политичке, верске, спортске, музичке, уметничке, хумористичне и личне, при чему се само неке од поменутих врста могу сматрати вандализујућим графитима.¹¹ Једно истраживање у Јужноафричкој Републици показује да заступљеност различитих врста графита није једнака, па су „тагови” најчешћи, а графити-мурали најређи.¹²

6 Ђорђевић, П. Д. (2006) Графити као вид комуникације младих у граду, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* бр. 36, Приштина: Филозофски факултет у Косовској Митровици, стр. 199-212; McGaw, J. and Vance, A. (2008) Who has the street-smarts? The role of emotion in co-creating the city, *Emotion, Space and Society* Vol. 1, Canada: Elsevier, p. 65-69; Staiger, A. (2005) School walls as battle grounds: Technologies of power, space and identity, *Paedagogica Historica* Vol. 41 Nos. 4-5, United Kingdom: Taylor & Francis Online, p. 555-569.

7 Михајлов, Ј. (2011) Графити – уметност улице, *Нова мисао* бр. 13, Нови Сад: ИУ „Мисао”, стр. 34-37.

8 Halsey, M. and Pederick, B. (2010) The game of fame: Mural, graffiti, erasure, *City* Vol. 14, Nos. 1-2, Canada: Taylor & Francis Group, p. 82-98; McGaw, J. & Vance, A., op. cit., p. 68; Valle, I. and Waiss, E. (2010) Participation in the figured world of graffiti, *Teaching and Teacher Education* Vol. 26, USA: Elsevier, p. 128-135.

9 Halsey, M. and Young, A., op. cit., p. 168-169; Young, A., op. cit., p. 108.

10 Spocter, M. A., op. cit., p. 265-266; Valle, I. and Waiss, E., op. cit., p. 129-130.

11 Југовић, А. (2007) Графити – између вандализма и уметности, *Социјална мисао* бр. 14, св. 3, Београд: Издавачко предузеће „Социјална мисао”, стр. 107-117.

12 Spocter, M. A., op. cit., p. 297.

Надовезујући се на постојеће класификације, у овом раду, сачињена је подела графита по типу на следећих седам категорија: 1) графити-сlike; 2) стилизовани тешко читљиви потписи и натписи; 3) стилизовани лако читљиви потписи и натписи; 4) нестилизовани потписи и натписи; 5) политичке поруке; 6) љубавне поруке и 7) духовите поруке, афоризми. Фотографије типичних представника категорија приказане су у Прилогу 1. Прве две категорије могу се објединити у надређену категорију стилизованих графита, код којих је доминантан ликовни момент, трећа категорија представља прелазни тип графита, који подједнако полажу на форму и на садржај, док последње четири категорије формирају надређену категорију нестилизованих графита, превасходно оријентисаних на вербални садржај.

Ова подела наслања се на постојеће поделе графита по типу, али их допуњује, правећи финију диференцијацију по нивоу стилизованости и додајући димензију садржаја унутар категорије нестилизованих графита. Класификација не претендује да буде исцрпна и обухвати све типове графита и могуће ју је додатно проширивати по потреби.

Локације на којима графити најчешће настају

Графити имају јасне одлике територијалности – у круговима младих људи који сликају графите постоје престижне локације, које се одређују пре свега тешком доступношћу локације и њеном великом видљивошћу, а цењено је и прављење што већег броја својих трагова широм града чиме се фактички проширује сопствена територија и присваја већи део урбане средине.¹³ Најчешће помињане локације на којима се графити могу наћи су зидови у близини аутопута, надвожњаци, мостови, напуштена складишта, стамбене и пословне зграде, околина железничких пруга, па чак и сами вагони, при чему се као заједнички фактор издваја управо велики број људи који овим локацијама пролази и, самим тим, има прилику да види графит.¹⁴ Вероватноћа појаве графита утолико је већа уколико је вредност некретнине на којој се они налазе мања и уколико је присутан већи број

13 Halsey, M. and Young, A., op. cit., p. 171-172; MacGillivray, L. and Curwen, M. S., op. cit., p. 382; Neef, S. (2007) Killing Kool: The graffiti museum, *Art History* Vol. 30, No. 3, United Kingdom: Blackwell Publishing, p. 418-431.

14 Kramer, R. (2010) Moral panics and urban growth machines: Official reactions to graffiti in New York City, *Qualitative Sociology* Vol. 33., USA: Springer, p. 297-311; Othen-Price, L., op. cit., p. 10-11; Spoceter, M. A., op. cit., p. 298.

знакова који указују на слабу безбедност насеља.¹⁵ Графити често настају на локацијама које су естетски непривлачне или делују запуштено што се може тумачити као покушај редефинисања јавних простора и скретања пажње на њих.¹⁶

У овом раду, начињена је следећа подела објеката на којима се појављују графити по типу: стамбени објекти који се даље деле на 1) приватне куће и 2) стамбене зграде; јавне установе које подразумевају: 3) пословне објекте (кафиће, тржне центре, седишта фирми и сл.), 4) образовне установе (вртиће, основне школе, средње школе, више школе, факултете), 5) установе културе (библиотеке, позоришта, биоскопе, домове културе и сл.) и 6) друге јавне установе (које не спадају у претходно наведене); и јавни простори у које спадају: 7) споменици културе (статуе, законом заштићене зграде и сл.), 8) зидови/ограде који окружују објекте, али не припадају ниједном здању конкретно, 9) подземни пролази, мостови, надвожњаци и 10) средства јавног превоза.

Однос према графитима

Посматрање графита као јединственог феномена је поједностављено, будући да је у питању веома хетерогена појава, чији неки облици могу бити веома блиски уметности, док се за друге не може рећи да представљају ишта више од младалачке деструктивности или ослобађања фрустрација, са бројним нијансама између екстрема.¹⁷ Не изненађује, стога, да су у једном енглеском истраживању „уметнички” графити оцењени као допустиви, док су други типови графита (нажврљани и увредљиви графити) били неприхватљивији.¹⁸ Слични резултати добијени су и на Новом Зеланду, уз налаз да већина испитаника графите у целини ипак доживљава претежно позитивно.¹⁹ Већа вероватноћа да ће графити бити пријављени надлежнима постоји уколико се налазе на приватном власништву и цењеној друштвеној локацији

15 Foster, S., Giles-Corti, B., and Knuiiman, M. (2011) Creating safe walkable streetscapes: Does house design and upkeep discourage incivilities in suburban neighbourhoods?, *Journal of Environmental Psychology* Vol. 31, USA: Elsevier, p. 79-88.

16 Halsey, M. and Pederick, B., op. cit., p. 96-97; Neef, S., op. cit., p. 419-420.

17 Југовић, А., нав. дело, стр. 113-115; Young, A., op. cit., p. 108.

18 Campbell, F. (2008) *Good graffiti, bad graffiti? A new approach to an old problem*, Wigan, England: Environmental Campaigns Limited (ENCAMS), p. 1-26.

19 Cox, J., Hutton, J., and Rowe, M. (2009) *Tagging and graffiti: Attitudes and experiences of New Zealanders*, Institute of Criminology, Victoria University Wellington, Report prepared for Ministry of Justice, December 2009, p. 1-62.

или су „ниског квалитета” (естетске вредности, прим. аутора) или увредљиве природе.²⁰

Графити у Београду и циљеви истраживања

Иако систематска истраживања београдских графита још увек не постоје, они привлаче пажњу бројних стручњака, уметника, новинара, као и шире јавности. О интересовању за графите доста говори чињеница да Google претрага за кључне речи „београдски графити” даје око 348.000 резултата, а за „Belgrade graffiti” око 777.000. Ово интересовање сеже шире од граница Србије као државе, па је и британски недељник „The Economist” објавио чланак о београдским графитима.²¹ Од 2010. године у Београду се једном годишње организује међународна манифестација графити и хип-хоп културе „MOS – Meeting of Styles”, подржана од стране Министарства културе Републике Србије, а у оквиру Миксер фестивала 2012. године покренута је акција „Red Bull Do-or Deso” осликавања врата у Савамали графитима. С друге стране, уклањање графита са фасада зграда представља део редовних активности јавног комуналног предузећа „Градска чистоћа” које апелује на грађане „да се суздрже од писања графита по јавним површинама, како би Београд био лепши и чистији”, при чему се апел „посебно односи на увредљиве поруке и цртеже”.²²

Истраживање које би се бавило односом становника Београда према графитима различитог типа и насталим на различитим локацијама пружило би корисне информације о сврсисходности оваквих манифестација и акција и евентуално допринело измени постојеће праксе, уколико се покаже да за тим постоји потреба. Од значаја је испитати и реалну и перципирану заступљеност одређених типова графита, јер она додатно омеђује правце деловања, нпр. уколико се покаже да је (перципирана) заступљеност непожељних графита висока или графита које грађани воле да виде ниска. Сходно томе, први циљ овог истраживања јесте испитивање процене Београђана о заступљености различитих типова графита на различитим локацијама у београдској урбаној средини. Други циљ истраживања је испитивање односа Београђана према графитима, при чему очекујемо да ће постојати разлике у односу према различитим типовима графита, као и

20 Campbell, F., op. cit., p. 16-17.

21 Uzelac, A. (14. January 2011) Serbian street art: Belgrade's Banksys, *The Economist*, http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/01/serbian_street_art/

22 Уклањање графита, 17. август 2009., 01. децембар 2012., <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1354905>

у проценама прикладности различитих локација за цртање/ писање графита.

Метод

Узорак и процедура

Испитивање је обављено на пригодном узорку од 100 Београђана, од чега 34 мушког и 66 женског пола. Узраст испитаника кретао се до 16 до 57 година, а просечан узраст био је 27 година ($SD = 9$).

Прикупљање података је у целини обављено путем Интернета помоћу веб апликације наменски испрограмиране за ту сврху. Потенцијални испитаници били су контактирани од стране аутора директним обраћањем појединцима на њихову адресу електронске поште, односно слањем порука на већи број форума или мејлинг листа за које се сматрало да их посећују особе које би могле да искажу интересовање за дату тему и тако пристану да учествују у истраживању (последнице и ограничења овакве методе узорковања биће прокоментарисани у Дискусији). Анкета је била доступна током четрнаест дана, а отприлике свака четврта особа која је дошла до анкете одлучила је да је и попуни, за шта је било потребно између 15 и 20 минута.

Како би се осигурало да испитаници заиста буду становници Београда, у послатим порукама је било наглашено да за истраживање треба да се јаве само особе које станују у Београду последњих десет година свог живота. У самој анкети постојало је питање о општини и ужем крају града у којима испитаници живе, као и о броју година проведених у Београду, на основу чега би било могуће искључити испитанике који не испуњавају наведени услов, а којих, међутим, у узорку није било.

Инструмент и варијабле

Као инструмент коришћена је екстензивна анкета чији су релевантни делови приказани у Прилогу 2. Упутство је усмеравало испитанике да приликом одговарања имају на уму искључиво београдске графите, а предочене су им и фотографије типичних представника различитих категорија графита (Прилог 1). Основне варијабле у истраживању су:

Процена заступљености графита с обзиром на тип графита и локацију. За сваки тип графита и за сваку локацију графита појединачно испитаници су давали своју процену заступљености графита (на питању затвореног типа са по

пет унапред дефинисаних интервалних категорија, видети Прилог 2).

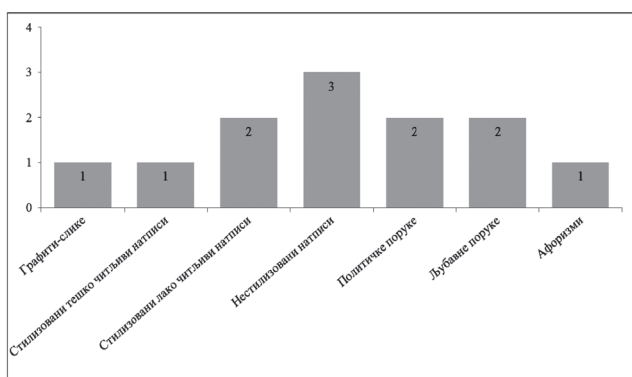
Однос према различитим типовима графита исказан преко димензија вандализам – уметност, наружујуће – улепшавајуће и не волим – волим. Испитаници су давали одговоре на скалама процене са опсегом од -3 до +3, при чему су вредности -3 и +3 одговарале половима димензија. Испитаници су вршили и рангирање тежине казне с обзиром на тип графита, при чему је ранг 1 одговарао најтежој казни, а ранг 7 најблажој, а одлучивали су се и за конкретне казне које би одговарале различитим типовима графита на различитим локацијама у граду (Прилог 2).

Процена примерености цртања графита на различитим локацијама исказана на седмостепеној скали процене са опсегом од -3 до +3 према степену примерености понуђених локација за писање/цртање графита. Додатно, испитаници су наводили по једну локацију на којој сматрају да је најприкладније, односно најнеприкладније писати графите.

Резултати

Процена заступљености графита у Београду

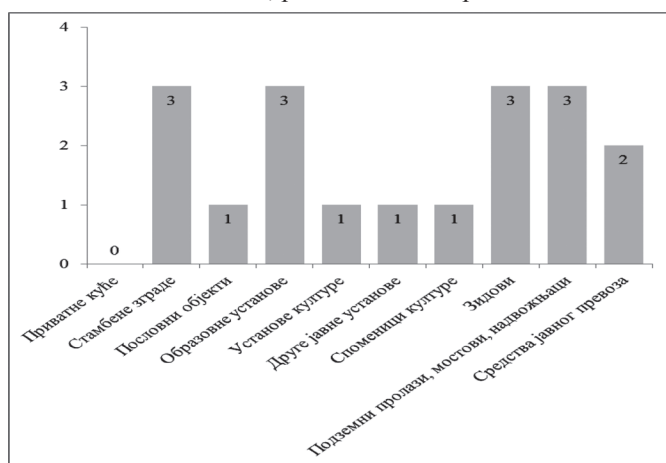
Сви испитаници сусрели су се са барем једним типом графита, а њих 73% имало је прилике да се сусретне са свих седам испитиваних типова графита. Додатне врсте графита са којима су испитаници наводили да су имали прилике да се сусретну укључују: стенсил графите, односно графите направљене помоћу шаблона, тагове, рекламне графите, увредљиве вербалне поруке или псовке и симболе навијачких група.

Слика 1. Медијане процена заступљености различитих типова графита у Београду

Слика 1 приказује медијане процена заступљености различитих типова графита у Београду. Приказане разлике у заступљености су значајне (Фридманов тест за поновљена мерења износи $\chi^2(6, 93) = 195.09, p < .001$) и остају значајне када се графити групишу према основном типу коме припадају (стилизовани, прелазни и нестилизовани; $\chi^2(2, 97) = 56.43, p < .001$), као и када се посматра само поткатогија нестилизованих графита ($\chi^2(3, 96) = 99.35, p < .001$).

Медијане процена заступљености графита на различитим локацијама у граду могу се видети на слици 2. Разлике у процени распрострањености графита на наведеним типовима локација у граду су значајне (Фридманов тест даје $\chi^2(9, 89) = 365.69, p < .001$) и остају значајне и када се посматрају само основне категорије локација на којима се графити могу видети (стамбени објекти, јавне установе и јавни простори; $\chi^2(2, 97) = 48.44, p < .001$). Додатне локације на којима испитаници наводе да су видели графите укључују: стајалишта јавног превоза, контејнере и канте за смеће, бетонске површине и спортске терене, индустријске објекте, ентеријере појединих здања, бандере, дрвеће, клупе, саобраћајне знаке, табле са обавештењима, рекламне билборде...

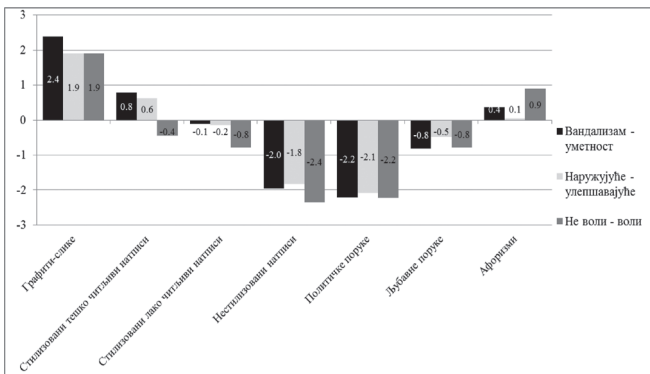

Слика 2. Медијане процена заступљености графита на различитим локацијама у Београду

Однос Београђана према различитим типовима графита

Однос према графитима значајно се разликује у зависности од типа графита, како на димензији вандализам – уметност, тако и на димензијама наружујуће – улепшавајуће и воли – не воли ($F(6, 576) = 135.59, p < .001$ и $F(6, 576) = 66.37, p < .001$ и $F(6, 576) = 83.61, p < .001$, редом), при чему све

три димензије показују сличан образац просечних оцена за различите типове графита (Слика 3). Једино код стилизованих тешко читљивих натписа постоји разлика у предзнаку оцена на трима димензијама (испитаници оцењују овај тип графита као уметност и улепшавајући, али ипак не воле да га виде). Стилизовани графити добијају позитивне оцене испитаника, и то утолико више уколико је степен стилизације већи, док су нестилизовани графити негативно перципирани, са изузетком графита-афоризама којима се признаје извесна естетска вредност, али очито не ликовна већ литерарна. Прелазни тип графита налази се у близини неутралног става, али је ипак у целини негативно оцењен.

Слика 3. Однос испитаника према различитим типовима графита

Бонферони *post-hoc* анализом је утврђено да се нестилизовани потписи и натписи и политичке поруке могу, према добијеним оценама на свим димензијама, спојити у јединствену категорију најлошије оцењених графита. Стилизовани тешко читљиви натписи, стилизовани лако читљиви натписи и љубавне поруке представљају следећу групу најмање омиљених графита, при чему испитаници сматрају да стилизовани тешко читљиви натписи нешто мање наружују град од друга два типа графита. Афоризми се на димензијама вандализам – уметност и наружујуће – улепшавајуће налазе у домену благо позитивно оцењених графита, између тешко читљивих натписа и стилизованих лако читљивих натписа, од којих се не разликују значајно по добијеним оценама. Све друге разлике у оценама које испитаници дају различитим типовима графита биле су значајне.

У погледу строгости казне коју сматрају да њихово цртање/ писање захтева, највеће слагање међу испитаницима постоји код графита-слика за које се готово сви испитаници слажу да заслужују најблажу, као и за политичке поруке које заслужују најстрожу казну, док најмање слагање постоји за категорију љубавних порука, што можда проистиче, с једне

стране, из ниске естетске вредности овог типа графита и, с друге стране, из благодоклоности испитаника према починиоцу имајући у виду мотиве настајања графита који се овде могу оценити као позитивни. Табела 1 приказује медијане рангова степена санкционисања починилаца за све типове графита.

Тип графита	Mdn	Q
Политичке поруке	1	1
Нестилизовани натписи	2	1.5
Стилизовани лако читљиви натписи	4	1.5
Љубавне поруке	4	1.63
Афоризми	5	1.5
Стилизовани тешко читљиви натписи	5	1.5
Графити-слике	7	.5

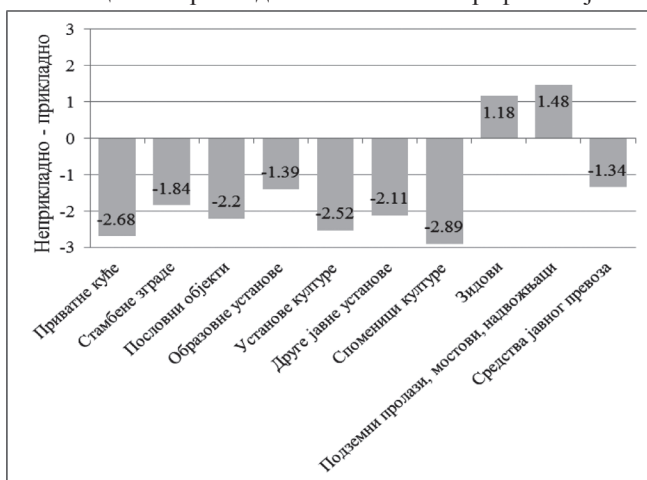
Табела 1. Медијане и кватилне девијације рангова степена санкционисања починилаца за писање различитих типова графита

Процена Београђана о примерености цртања графита на различитим локацијама

Добијене су значајне разлике у проценама испитаника о прикладности различитих типова локација за цртање графита ($F(9, 855) = 139.51, p < .001$) (Слика 4). Бонферони *post-hoc* поређења откривају да за Београђане постоје само два типа локација на којима је иоле прихватљиво цртати и писати графите и то су зидови/ограде који окружују објекте и подземни пролази, мостови и надвожњаци. Оба типа локација спадају у ширу категорију јавних простора и међусобно се не разликују значајно по процењеној прикладности за писање графита, разликујући се притом од свих других локација које су оцењене као неприкладне за ову врсту активности. Испитаници, у одговору на додатно питање, као најпримереније место за писање графита у 58% случајева наводе зидове који окружују здања, а у 37% случајева подземне пролазе, мостове и надвожњаци. Најнеприкладнијим локацијама за цртање графита сматрају се споменици културе (које испитаници у 54% случајева наводе као најнепримереније место за настанак графита), приватне куће и установе културе, и оне су оцењене као значајно неприкладније од пословних објеката, других јавних установа и стамбених зграда, које се могу груписати као следећа категорија објеката на којима су графити најмање пожељни. Стамбене зграде могу се, међутим, припојити и образовним установама

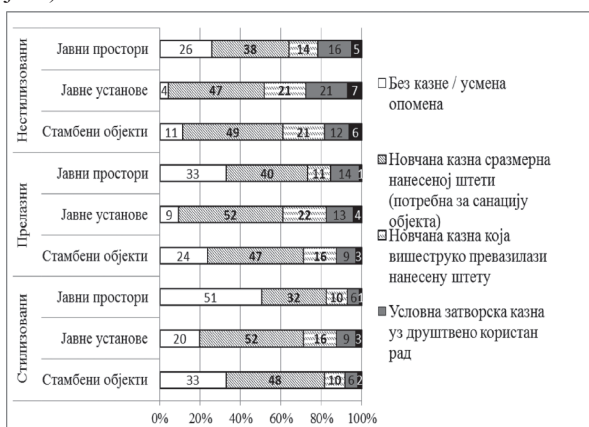
ДАНКА ПУРИЋ

и средствима јавног превоза у групи објеката за које је негативна оцена о прикладности за писање графита најмања.

Слика 4. Процене примерености различитих локација у граду за писање графита

Укрштањем основних поткатегија типа и локација графита добијено је девет категорија, за сваку од којих су се испитаници одлучивали за једну од могућих казни, коју су сматрали најпримеренијом прекршају који је учињен цртањем графита. Резултати су приказани на Слици 5. Највећи проценат испитаника (њих 61%) одлучује се за мању или већу новчану казну, око четвртина испитаника (23%) сматра да је опомена односно изостанак казне најадекватнија мера пенализације за прекршај цртања графита, а затворска и условна затворска казна најређе су бирани (16%), при чему је најтежа казна (затворска) најмање заступљена (у само 4% случајева).

Слика 5. Процент одабраних најпримеренијих казни за цртање / писање различитих типова графита на различитим локацијама

Преглед графика указује на постојање умерене тенденције ка томе да се стилизовани графити најмање кажњавају, а да се исписивање графита по јавним установама сматра тежим прекршајем у односу на стамбене објекте и још више јавне просторе.²³ Тако са једне стране чак половина анкетираних грађана (51%) изјављује да на цртање стилизованог графита на неком од јавних простора не треба реаговати кажњавањем, док би свега 4% то изјавило за нестилизовани графит на јавној установи.

Дискусија

На овом месту потребно је прокоментарисати специфичности узорка и потенцијалне импликације по резултате истраживања. Узорак је већински млад, женског пола, и у извесној мери га чине особе које су и пре самог испитивања исказале интересовање за графите (а потенцијално су и саме цртале/писале графите). Стога, са резервом морамо прихватити добијене резултате о односу испитаника према графитима, јер је веома могуће да би репрезентативни (старији, са већим процентом мушкараца и мање инволвиран) узорак имао значајно негативнији однос према графитима уопште, као и према одређеним типовима графита и био мање пермисиван у погледу локација на којима се они могу налазити. У погледу перципиране заступљености графита, заинтересоване младе особе вероватно представљају боље опажаче графита од просечног Београђанина, али како је посматрање графита на основу којег су они одговарали на питања у анкети било неприпремљено и несистематско, оно се не може узети као мера стварне заступљености различитих типова графита на различитим локацијама у Београду.

Један од основних налаза истраживања је перцепција Београђана о неједнакој заступљености различитих типова графита, при чему је као најзаступљенија опажена категорија нестилизованих потписа и натписа, а као најређа категорија стилизованих графита. Уколико претпоставимо да опажена заступљеност појединих врста графита барем грубо одговара њиховој реалној заступљености, поменути налаз се може објаснити неједнаком количином труда, материјала и времена које је потребно уложити у израду графита различитих врста. Ово на двострук начин утиче на њихову продукцију – пре свега, особа која црта нестилизоване графите у могућности је да за исто време остави свој траг на далеко већем броју локација од особе која црта стилизовани

23 Природа података, нажалост, не допушта статистичко тестирање значајности поменутих тенденција.

графит, а може се претпоставити и да је број особа које цртају нестилизоване графите већи од броја оних који цртају стилизоване (из материјалних разлога, као и услед недостатка мотивације и/или талента за стварање стилизованих графита). Уколико се, пак, опажена заступљеност различитих врста графита систематски разликује од њихове стварне заступљености, перцепције заступљености стилизованих и нестилизованих графита могле би зависити од односа испитаника према њима, о чему ће бити више речи касније.

Наиме, однос Београђана према графитима значајно се разликује у зависности од типа графита, превасходно димензије стилизованост – нестилизованост графита. Стилизовани графити изазивају позитивне реакције и пожељни су у градској средини, и то утолико више уколико су више стилизовани. Нестилизовани графити, с друге стране, за испитанике представљају чинове вандализма и веома се негативно доживљавају. Прелазни тип графита налази се између ове две категорије, у „сивој зони” благо негативног односа.

Димензија садржаја такође игра значајну улогу у односу према различитим типовима нестилизованих графита. Политичке поруке и нестилизовани потписи и натписи изазивају најнегативније реакције код испитаника, док је према љубавним порукама, с друге стране, негативни однос нешто блажи, што се може објаснити мотивима који се приписују аутору графита (заљубљеност). Једина врста нестилизованих графита која је позитивно оцењена јесу духовите поруке – афоризми. Овај тип графита, иако нема ликовно-уметничку, може имати литерарну вредност, а хумор који се њиме преноси вероватно често увесељава људе, те се услед тога он нашао на другом месту по омиљености од свих понуђених категорија (иза графита-слика).

Можемо приметити да постоји однос обрнуте сразмере између перципиране заступљености одређеног типа графита и односа према њему. Објашњење оваквог односа поново можемо тражити у времену и труду које је потребно уложити у стварање различитих типова графита – што је мање улагања потребно за израду графита већа је вероватноћа настанка графита датог типа, али је уједно и мања вероватноћа да ће графит имати било какву естетску вредност, и обрнуто.

У погледу локација графита, испитаници наводе да су најчешће исписивани објекти зидови који окружују објекте и подземни пролази, мостови и надвожњаци, стамбене зграде и образовне установе. Поново, уколико процене испитаника посматрамо као груби одраз стварне заступљености графита, у случају категорије јавних простора може се

претпоставити да аутори графита избегавају цртање и писање по другим, мање јавним или боље чуваним објектима јер не желе да долазе у ситуацију да се директно сукобљавају са власником објекта. Могуће је и да их наведене јавне површине посебно привлаче због неких својих дистинктивних карактеристика – јавност, могућност присвајања „слободног” дела територије или жеља за улепшавањем сопственог окружења. Учестала појава графита на зидовима школа и стамбених објеката може се објаснити чињеницом да су особе за које се претпоставља да пишу ове графите управо млади који велики део свог времена проводе у школи и свом непосредном комшилуку, те да су на овим локацијама њихови графити највидљивији жељеној публици – другим младим особама.²⁴

Локације на којима испитаници најчешће сусрећу графите уједно се оцењују као најприкладније за њихов настанак (зидови/ограде који окружују објекте, подземни пролази, мостови и надвожњаци). Ови простори су често запуштени, неуређени, слабо осветљени, без надгледања и генерално ниске естетске вредности. С једне стране, ово пружа бројне прилике за стварање графита, а уједно чини посматраче мање осетљивим на „нарушавање” постојећег изгледа објеката. Уколико су у питању стилизовани графити, нарочито графити-слике чијем настанку запуштене локације могу погодovati због могућности дужег неометаног рада, наведени простори могу заправо бити улепшани и обогаћени.

До сада смо у интерпретацијама добијених налаза процене испитаника о заступљености графита третирали као груби одраз њихове стварне заступљености. Ипак, могуће је да на перцепције испитаника делују одређени систематски фактори, који значајно искривљују њихово опажање графита. Један такав фактор могао би бити управо однос према графитима различитог типа или на различитој локацији. На пример, могуће је да су испитаници сензитизирани на нестилизоване графите према којима имају негативан однос па их чешће запажају од стилизованих или графита прелазног типа, према којима имају позитиван или неутралан став. Уколико прихватимо ову претпоставку, очекивано би било да слична тенденција постоји и у погледу локација на којима се графити налазе. Другим речима, испитаници би чешће примећивали графите који се налазе на локацијама које сматрају неприкладним него оне који се налазе на локацијама које оцењују прикладнијим, међутим, резултати показују

24 Ђорђевић, Р. Д., нав. дело, стр. 201-205; Halsey, M. and Young, A., op. cit., p. 170-171; Othen-Price, L., op. cit., p. 8; Young, A., op. cit., p. 102-103.

управо супротно. Стога, сматрамо да се опажене разлике у заступљености појединих видова графита и графита на различитим локацијама у граду најбоље могу објаснити њиховом стварном диференцијалном заступљеношћу. Наравно, ово није једино могуће објашњење добијених налаза, па је исказану претпоставку неопходно потврдити регистравањем објективне заступљености графита у Београду.

Графити се у целини не посматрају као озбиљнији прекршаји, а „исправљање учињеног” је за већину испитаника довољна мера санкционисања. Ипак, видљива је тенденција да се стилизовани графити блаже санкционишу од прелазних, који су пак блаже санкционисани од нестилизованих, као и тенденција давања најблажих казни за графите настале на јавним просторима, а најтежих за графите на јавним установама.

Закључак

Приказано истраживање београдских графита представља, колико је ауторки познато, прво ове врсте у нашој средини. Стога, сматрамо да је његов значај пре свега у томе што скреће пажњу на један аспект урбане средине који је до сада био занемарен у истраживањима, а који побуђује велико интересовање барем дела јавности, и пружа почетне смернице за његово даље изучавање.

Највеће ограничење истраживања представља мали и пристрасан узорак. Стога, добијени резултати морају се прихватити са резервом. Ипак, налаз да чак и узорак за који се може претпоставити да је „наклоњен” графитима већину типова графита оцењује негативно, а већину локација на којима се они могу наћи сматра неприкладним, подвлачи потребу за редовним акцијама чишћења града од графита и евентуалним увођењем додатних, превентивних мера. С друге стране, графити који подразумевају одређени вид креативности, било ликовне, било вербалне, добијају позитивне оцене испитаника. Уколико се, у неком наредном истраживању, покаже да и репрезентативнији узорак има позитиван однос према стилизованим графитима, њихова продукција би се могла подстаћи додатним и учесталијим акцијама оплемењивања одређених градских површина овим типовима графита.

Тенденција да се оне врсте графита које се перципирају као најзаступљеније уједно доживљавају најнегативније може потицати од степена улагања потребног за настајање различитих типова графита, што је потребно додатно истражити. Благе негативне оцене нестилизованих графита са љубавним порукама потенцијално указују на склоност посматрача

да приликом давања оцена узимају у обзир мотиве аутора графита. Познавање опажене и стварне мотивације која лежи у основи стварања различитих типова графита пружило би дубље разумевање феномена графита.

Наредна истраживања могла би се такође бавити објективном распрострањеношћу графита, као и њеним односом са субјективним утисцима посматрача, као и испитати постојање евентуалне интеракције између типа графита и локације на којој се он налази. Неки од одговора испитаника представљају основ за допуну понуђене класификације графита према типу, нпр. стенсил графитима и таговима, док би се класификација објеката по прикладности писања графита могла ревидирати тако да боље одражава управо ову њихову карактеристику.

Прилог 1

Фотографије типичних представника различитих категорија графита. Фотографије су биле приказане испитаницима као саставни део анкете.

Слика 1.1. Типични представници врста графита: 1. Графит-слика; 2. Стилизован, тешко читљив натпис; 3. Стилизован, лако читљив натпис; 4. Нестилизован натпис; 5. Политичка порука; 6. Љубавна порука и 7. Духовита порука, афоризам

Прилог 2

Релевантни делови екстензивне, рачунарски администриране анкете коришћене у истраживању:

У овом упитнику ће се налазити питања која се односе на различите типове графита. Могуће је да неке од тих типова графита нисте до сада имали прилике да видите. Молимо Вас да означите сваки тип (ради боље оријентације ослањајте се на приложене илустрације [Прилог 1]) са којим сте упознати, односно, чији сте барем један примерак имали прилике да видите уживо:

- а) графити-слике
- б) тешко читљиви стилизовани потписи и натписи
- в) лако читљиви стилизовани потписи и натписи
- г) нестилизовани потписи и натписи
- д) политичке поруке
- ђ) љубавне поруке
- е) духовите поруке, афоризми

Уколико сте имали прилике да видите, поред набројаних, неки други тип (друге типове) графита, молимо Вас да их све допишете у поље испод.

Различити типови графита се у граду срећу са различитом учесталашћу. Занима нас колико често сте Ви виђали наведене типове графита. За сваки тип графита означите број који се односи на његову заступљеност, при чему је њихово значење следеће: 0 – овај тип графита не постоји у граду; 1 – постоји мање од 5 графита овог типа; 2 – постоји између 5 и 20 графита овог типа; 3 – постоји између 20 и 50 графита овог типа; 4 – постоји више од 50 графита овог типа:

- а) графити-слике
- б) тешко читљиви стилизовани потписи и натписи
- в) лако читљиви стилизовани потписи и натписи
- г) нестилизовани потписи и натписи
- д) политичке поруке
- ђ) љубавне поруке
- е) духовите поруке, афоризми

Графити се налазе на многим локацијама у нашем окружењу. Молимо Вас да означите број који одговара заступљености

ДАНКА ПУРИЋ

са којом сте виђали графите на наведеним локацијама у граду. При давању одговора узмите у обзир један (било који у оквиру дате категорије, али највише исписан графитима) објекат те врсте и одговорите колико је могуће уочити графита на њему. 0 – ниједан графит; 1 – између 1 и 3; 2 – између 4 и 10; 3 – између 11 и 20; 4 – преко 20 графита:

- а) приватне куће
- б) стамбене зграде
- в) пословни објекти (кафићи, тржни центри, седишта фирми и сл.)
- г) образовне установе (вртићи, основне школе, средње школе, више школе, факултети и сл.)
- д) установе културе (библиотеке, позоришта, биоскопи, домови културе и сл.)
- ђ) друге јавне установе (које не спадају у претходно наведене)
- е) споменици културе (статуе, законом заштићене зграде и сл.)
- ж) зидови/ограде који окружују објекте, али не припадају ниједном здању конкретно
- з) подземни пролази, мостови, надвожњаци
- и) средства јавног превоза

Уколико постоје још неке локације на којима сте виђали графите, а да нису обухваћене претходним списком, молимо Вас да их све допишете у поље испод.

Занима нас да ли и на који начин Ви сматрате да треба кажњавати особе које пишу/цртају графите по конкретним локацијама. За сваки тип графита означите врсту казне коју сматрате примереном при чему је значење бројева следеће:

- 0 - Починиоца не бих казнио/ла ни на који начин или бих му упутио/ла само усмену опомену;
- 1 - Починиоца бих казнио/ла новчаном казном сразмерној нанесеној штети (потребној за санацију објекта);
- 2 - Починиоца бих казнио/ла новчаном казном која би вишеструко превазишла нанесену штету;
- 3 - Починиоца бих казнио/ла условном казном затвора која би подразумевала друштвено користан рад;
- 4 - Починиоца бих казнио/ла затворском казном адекватном начињеном прекршају.

	стилизовани	прелазни	нестилизовани
стамбени објекти			
јавне установе			
јавни простори			

Табела 2.
ЛИТЕРАТУРА:

Campbell, F. (2008) *Good graffiti, bad graffiti? A new approach to an old problem*, Wigan, England: Environmental Campaigns Limited (ENCAMS), p. 1-26.

Cox, J., Hutton, J. and Rowe, M. (2009) *Tagging and graffiti: Attitudes and experiences of New Zealanders*, Institute of Criminology, Victoria University Wellington, Report prepared for Ministry of Justice, December 2009, p. 1-62.

Ђорђевић, Р. Д. (2006) Графити као вид комуникације младих у граду, *Зборник радова Филозофског факултета у Приштини* бр. 36, Приштина: Филозофски факултет у Косовској Митровици, стр. 199-212.

Foster, S., Giles-Corti, B. and Knuiaman, M. (2011) Creating safe walkable streetscapes: Does house design and upkeep discourage incivilities in suburban neighbourhoods?, *Journal of Environmental Psychology* Vol. 31, USA: Elsevier, p. 79-88.

Hagen, C. A., Ender, M. G., Tiemann, K. A. and Hagen, C. O. (1999) Graffiti on the Great Plains: A social reaction to the Red River Valley flood of 1997, *Applied Behavioral Science Review* Vol. 7, No. 2, USA: Elsevier, p. 145-158.

Halsey, M. and Pederick, B. (2010) The game of fame: Mural, graffiti, erasure, *City* Vol. 14, Nos. 1-2, Canada: Taylor & Francis Group, p. 82-98.

Halsey, M. and Young, A. (2002) The meanings of graffiti and municipal administration, *The Australian and New Zealand Journal of Criminology* Vol. 35, No. 2, Australia: Sage, p. 165-186.

Југовић, А. (2007) Графити – између вандализма и уметности, *Социјална мисао* бр. 14, св. 3, Београд: Издавачко предузеће „Социјална мисао”, стр. 107-117.

Klingman, A., Shalev, R. and Pearlman, A. (2000) Graffiti: A creative means of youth coping with collective trauma, *The Arts in Psychotherapy* Vol. 27, No. 5, USA: Elsevier, p. 299-307.

Kramer, R. (2010) Moral panics and urban growth machines: Official reactions to graffiti in New York City, *Qualitative Sociology* Vol. 33., USA: Springer, p. 297-311.

MacGillivray, L. and Curwen, M. S. (2007) Tagging as a social literacy practice, *Journal of Adolescent and Adult Literacy* Vol. 50, No. 5, USA: International Reading Association, p. 354–369.

McGaw, J. and Vance, A. (2008) Who has the street-smarts? The role of emotion in co-creating the city, *Emotion, Space and Society* Vol. 1, Canada: Elsevier, p. 65–69.

Михајлов, Ј. (2011) Графити – уметност улице, *Нова мисао* бр. 13, Нови Сад: ИУ „Мисао”, стр. 34-37.

Neef, S. (2007) Killing Kool: The graffiti museum, *Art History* Vol. 30, No. 3, United Kingdom: Blackwell Publishing, p. 418-431.

Othen-Price, L. (2006) Making their mark: A psychodynamic view of adolescent graffiti writing, *Psychodynamic Practice* Vol. 12, No. 1, United Kingdom: Taylor & Francis Online, p. 5-17.

Уклањање графита, 17. avgust 2009., 01. decembar 2012., <http://www.beograd.rs/cms/view.php?id=1354905>

Uzelac, A. (14. January 2011) Serbian street art: Belgrade’s Banksys, *The Economist*, http://www.economist.com/blogs/easternapproaches/2011/01/serbian_street_art/

Spocter, M. A. (2004) This is my space: Graffiti in Claremont, Cape Town, *Urban Forum* Vol. 15, No. 3, Republic of South Africa: Springer, p. 292-304.

Staiger, A. (2005) School walls as battle grounds: Technologies of power, space and identity, *Paedagogica Historica* Vol. 41 Nos. 4-5, United Kingdom: Taylor & Francis Online, p. 555–569.

Valle, I. and Waiss, E. (2010) Participation in the figured world of graffiti, *Teaching and Teacher Education* Vol. 26, USA: Elsevier, p. 128–135.

Young, A. (2010) Negotiated consent or zero tolerance? Responding to graffiti and street art in Melbourne, *City* Vol. 14, Nos. 1-2, United Kingdom: Taylor & Francis Group, p. 99-114.

Danka Purić
University of Belgrade, Faculty of Philosophy –
Psychology Department, Belgrade

ATTITUDES OF BELGRADE CITIZENS TOWARDS
DIFFERENT TYPES OF *GRAFFITI*

Abstract

Graffiti can be seen as a specific means of communication used by young people in urban environments. Graffiti are a very heterogeneous phenomenon, certain aspects of which border on art, while others remain in the domain of vandalism. Considering the absence of graffiti related research in our country, this study is exploratory and has two main goals - to assess the perception of Belgrade citizens on the prevalence of diverse types of stylized and non-stylized graffiti in different urban locations and to determine the participants' relationship towards graffiti, and their subtypes, as well as the appropriateness of a number of locations for creating graffiti. A convenient sample of 100 citizens of Belgrade has completed an on-line extensive questionnaire. The results indicate that non-stylized graffiti are perceived as more prevalent than stylized graffiti, while the relationship towards stylized graffiti is significantly more favourable. This finding could be explained by the greater amount of effort invested in stylized graffiti which leads to their higher aesthetic value. Certain public spaces - such as surrounding walls / fences, underpasses, overpasses and bridges - which are perceived as most covered in graffiti are at the same time seen as most appropriate for this type of activity.

Key words: *graffiti, types of graffiti, Belgrade graffiti, frequency assessment, attitude towards graffiti*